

Відгук
офіційного опонента на дисертацію Андрія Миколайовича
Терновського «Діяльність винищувальних батальйонів у
Дніпропетровській області в 1941-1945 роках», подану на здобуття
наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01
- історія України

Актуальність дослідження діяльності винищувальних батальйонів обумовлена, насамперед, тим, що вони були тісно пов'язані з бойовими діями, формуванням партизанських загонів, участю місцевого населення у тилівій та бойовій діяльності в особливому регіоні — Дніпропетровщині в 1941-1945 рр. Крім того, в сучасних умовах анексії Криму, збройної агресії Росії проти України нагромаджений досвід діяльності винищувальних батальйонів заслуговує на ретельне вивчення й узагальнення з огляду на безпосереднє відношення до захисту суверенітету України, її територіальної цілісності та недоторканості.

Водночас ці питання до останніх років залишалися слабо вивченими або ж гостро дискусійними. До того ж, створені ще в радянський період концепції досліджуваних подій вимагають серйозної модернізації з врахуванням багатющої джерельної бази, що стала нині доступною для науковців.

У руслі намагань дати нову оцінку означеним проблемам і лежить рецензована праця А.М.Терновського.

Відразу ж зазначимо, що автор мав усі підстави претендувати на власний погляд стосовно досліджуваної теми : він опрацював величезну кількість джерел і спеціальної літератури, а що найважливіше —проаналізував понад 400 справ зі 110 фондів 4-х архівів, які проливають нове світло на

вказану проблему. Саме на підставі дослідження цих документів і матеріалів, які раніше не були введені до наукового обігу, створено комплексну працю, де глибоко розкрито діяльність винищувальних батальйонів на Дніпропетровщині в роки воєнних випробувань.

Істотно розширило джерельну базу і залучення багатьох документальних збірників і публікацій, а також мемуарної літератури. На загал, джерельна база є достатньо повною для об'єктивного висвітлення теми та виведення обґрунтованих висновків.

Своє дослідження А.М.Терновський побудував за проблемно-хронологічним принципом, широко використовуючи різноманітні методи, що дало можливість ґрунтовно проаналізувати діяльність ВБ на Дніпропетровщині в окреслений період, у тому числі вперше в українській історіографії глибоко та цілісно дослідити та по-новому трактувати: організацію та військово-політичну підготовку батальйонів; їх структуру, бойову та тилову діяльність у перші місяці оборонних боїв; форми та результати тилової роботи ВБ після вигнання німецьких загарбників з території області та інші аспекти представленої теми.

Звертає на себе увагу і наукова добросовісність дисертанта, який часто посилається на опубліковані раніше праці, хоча його внесок у розробку вказаної теми достатньо вагомий.

До позитивних моментів слід віднести і прагнення здобувача полемізувати з існуючими поглядами на досліджувану проблему, виваженість і обґрунтованість при аналізі й узагальненні матеріалу.

Рецензована робота визначається чіткістю побудови, науково обґрунтованою постановкою проблеми, глибоким у цілому розкриттям теми. Розгляду її основної частини присвячено три розділи.

У першому розділі «Історіографічний, джерелознавчий аналіз та теоретико-методологічні засади» уперше критично аналізується весь комплекс історичної літератури з вказаної теми. А.М.Терновському вдалося осмислити та критично використати багатий та різноманітний матеріал

наукового доробку (97 назв, включаючи і його роботи), автори якого подекуди займають протилежні позиції при розгляді тих чи інших аспектів.

Для автора властивий науково-професійний аналіз історіографії, обґрунтування основних рубежів у її становленні та розвитку і водночас показ її фрагментарності, що підтвердило ґрунтовне знання ним предмета дослідження.

Вважаємо за необхідне відзначити також високий рівень наукової етики автора в ході аналізу доробку своїх попередників. Кидається у вічі і глибока обізнаність дисертанта з джерельною базою, ґрунтовність її використання.

У другому розділі А.М.Терновський аналізує організацію та військово-політичну підготовку ВБ, розглядає їх тилове та бойове застосування. Характерно, що тут він прагне до свого особливого бачення раніше відомих фактів, у ряді випадків дає нове трактування тогочасних подій і явищ, зокрема вперше виокремлює три основні періоди діяльності ВБ. Загалом, немає заперечень стосовно провідної думки дослідника про те, що винищувальні батальйони стали першими радянськими добровільними формуваннями Другої світової війни і у найскладніший початковий період проявили себе організованими боєдатними підрозділами, які стали підготовленим резервом для Червоної армії, партизанських загонів і винищувально-диверсійних труп.

У третьому розділі роботи А.М.Терновський охарактеризував ВБ як базу для створення партизанських загонів, дослідив їхню оперативну роботу у радянському тилу тощо. При розгляді цих питань він спирається значною мірою на нові та невідомі архівні матеріали і вперше залучає їх до наукового обігу. Представлені тут думки є переконливими, спираються на достовірний джерельний матеріал і збігаються з прийнятими в новітній історіографії положеннями.

У цьому ж розділі автор стверджує, що внесок ВБ зі стабілізації радянського тилу проявився в очищенні від ворожих елементів і швидкому налагодженні мирного життя шляхом підтримки громадського порядку. Через їхню систему в регіоні пройшли понад три тисячі бійців, котрі здобули

належну військово-політичну підготовку і вже в Червоній армії на фронтах демонстрували вміння і навички, отримані у ВВ.

Висновки, зроблені у дисертації, в основному об'єктивні, виважені й аргументовані, а результати дослідження належним чином апробовані.

Отже, А.М.Терновський у представленій до захисту дисертації вперше в українській історіографії комплексно дослідив проблему на широкій джерельній базі та на основі наукових праць своїх попередників. Результати дослідження висвітлені у 16-ти публікаціях автора, які відображають основний зміст дисертації. Опублікований автореферат передає зміст та основні висновки дисертаційної роботи.

Водночас є окремі зауваження і побажання до рецензованої роботи.

На с. 5 при визначенні об'єкту, а також на с. 37, 47, 157 і т.д. вживається термін «радянсько-нацистська війна». На нашу думку, тут би краще підійшов термін «німецько-радянська війна» з огляду на те, що, по-перше, Німеччина розпочала агресію проти СРСР і після початку бойових дій оголосила себе в стані війни з Радянським Союзом, а по-друге, запропонованими нами термін є цілком легітимний з юридичної точки зору, а, отже, може вживатися в літературі як такий, що позбавлений ідеологічного навантаження.

Окреслюючи дослідницькі завдання для реалізації поставленої мети, автор чомусь упускає теоретико-методологічні засади, що входять у назву першого розділу і розкриваються у підрозділі 1.3. Створюється враження, що він розв'язував завдання, яке перед собою не ставив.

Розкриваючи зміст політичної підготовки бійців батальйонів Дніпропетровської області, автор на с. 68 підсумовує : «Політична підготовка покращує та забезпечує морально-психологічний стан бійців, чим робить можливим виконання поставлених бойових питань. Дана підготовка має важливе стратегічне значення».

Цей висновок викликає певний сумнів, оскільки нагадує некритично запозичений радянський пропагандистський штамп. До того ж, він не

впливає з попереднього матеріалу, а тому не зрозуміло, які підстави були в дисертанта так стверджувати.

На с. 76 читаємо : «Швидке просування ворога вглиб території УРСР поставило питання про сам факт існування держави та подальшої долі людей. Тому роль допоміжних військових формувань зростала, бо навіть невелика за своїми масштабами бойова операція за участю винищувальних батальйонів могла вирішити низку стратегічних питань». На нашу думку, тут дещо перебільшена роль ВБ, оскільки їхня участь у невеликих операціях навряд чи могла вирішити, як пише автор, «низку стратегічних питань».

На с. 144-145, 148 наведені таблиці (3.2 і 3.3) кількості затриманих бійцями ВБ, які розподілені за категоріями, в тому числі військовополонені, котрі прибули з ворожого полону, німецькі поплічники, зрадники Батьківщини, ставленики та пособники ворожих військ, деструктивні елементи й інші підозрілі. На с. 152 зазначено : «У період, коли територія області була повністю звільнена від нацистських військ, основні зусилля покладалися на підтримку громадського порядку в місцях дислокації та зачистці території від **деструктивного елемента**» (виділення наше).

Ми вважаємо, що мав би бути критичний аналіз низки категорій, адже до них зараховувались і особи, які, з погляду НКВС, були небезпечні для радянського режиму, зокрема місцеве оунівське підпілля. Натомість, узагальнюючи участь ВБ у вищевказаних арештах, автор на с. 148 пише : «Учасники винищувальних батальйонів, виконуючи службові обов'язки з охорони життєво важливих, стратегічних об'єктів, а також усіх інших видів нарядів, проявили себе як сміливі, мужні та віддані Батьківщині громадяни. Не рахуючись з тим, що основний обов'язок їх як бійців виконувався без відриву від виробництва, воїни та командири несли свою службу якісно та добросовісно».

На нашу думку, дисертація виграла б, якби її автор дослідив участь ВБ у боротьбі з оунівським підпіллям та його активом. Адже, як впливає з праць Д. Куделі, П. Хобота, В. Нікольського, документів і матеріалів

«Дніпропетровська ОУН у боротьбі з німецькою окупацією» та інших опублікованих документів, із наближенням Червоної армії до східноукраїнських областей, охоплених мережею націоналістичного підпілля, ОУН (б) почала готуватися до збройного спротиву та відправляти добровольців до відділів УПА. Найбільш продуктивно у цьому питанні працював Дніпропетровський обласний провід. За деякими даними, на кінець жовтня 1944 р. було заарештовано на Дніпропетровщині 1680 осіб, запідозрених у належності до ОУН. Зрозуміло, що частина заарештованих не мала відношення до націоналістичного підпілля, оскільки арешту й ізоляції підлягали і прихильники, і ті, хто лише читали оунівську літературу, навіть просто знайомі та члени родин. У зв'язку з цим виникає закономірне питання : якою мірою залучалися до цього ВБ Дніпропетровської області. Бажано було би також порівняти їхню тогочасну діяльність з діяльністю ВБ західних областей УРСР, які відіграли важливу роль у ліквідації збройних формувань ОУН і УПА, долучившись під впливом ідеологічної пропаганди до братовбивчої громадянської війни на теренах західних областей України.

У «Списку використаних джерел і літератури» у рубриці «Архівні неопубліковані матеріали» під числом 399 вміщена не одна справа, як у попередніх, а аж 10. Цікаво, як з квадратних дужок у тексті можна визначити, на яку архівну справу посилається автор, коли їх під одним числом 10. Також 13 справ вміщено під числом 400.

Є й інші дрібні неточності, що, проте, як і наведені вище зауваження, не носять принципового характеру і не можуть вплинути на високий в цілому рівень представлено! до захисту дисертації. Рецензована праця А.М.Терновського є самостійним дослідженням, написана на належному науковому та теоретичному рівні, містить істотні елементи наукової новизни, відповідає завданням сучасної історичної науки, «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника». Це завершена праця, в якій отримані нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують конкретну наукову

задачу, а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 - історія України.

Офіційний опонент,
доктор історичних наук,
професор,
заслужений працівник
освіти України, завідувач
кафедри історії імені
М.П.Ковальського

Національного університету

«Острозька академія»

27. 12. 2016

В. В. Трофимович